

KÖNYVSZEMLE / BOOK REVIEWS

Csernicsekó István, Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán, Márku Anita, Máté Réka, Tóth-Orosz Enikő (2021): *A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján* (Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, Termini Egyesület, Törökbálint, p. 160)

MOLNÁR D. ISTVÁN

Molnár D. István: docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi és Turizmus Tanszék; 90202 Beregszász, Kossuth tér 6.; molnar.d.istvan@kmf.org.ua; <https://orcid.org/0000-0003-2959-9136>

István Molnár D.: associate professor, Department of Geography and Tourism, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education; Kossuth tér 6., H-90202 Berehove, Ukraine; molnar.d.istvan@kmf.org.ua; <https://orcid.org/0000-0003-2959-9136>

A Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont pontosan két évtizede, 2001-ben alakult meg a Magyar Tudományos Akadémia határon túli magyar nyelvészeti kutatóhelyhálózat ukrainai intézeteként, a jelenlegi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola bázisán. A kutatóközpont tagja a Termini Kutatóhálózatnak, mely egyesíti a határon túli kutatóműhelyeket, szorosan együttműködik több magyarországi és a határon túli magyar régióban működő kutatóhellyel. A kutatóintézet legfontosabb kutatási témái közé tartozik Ukrajna nyelvpolitikájának elemzése, Kárpátalja nyelvi tájképe, illetve a többnyelvűség vizsgálata a régióban. Fennállása óta segíti a kárpátaljai magyarságot és az anyaországot a Kárpátaljára vonatkozó nyelvi kérdések, problémák feltárásában és megértésében. Az intézményben zajló kutatások eredményei számos kötetben láttak napvilágot.

A kutatóközpont munkatársai által legújabban kiadott, *A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján* című könyve egy több éves, széleskörű kutatómunka eredményeinek lényegi részét bemutató és összegző mű, amely hiánypótló jelleggel bír mind a kárpátaljai magyarok nyelvi jellegzetességeinek bemutatásában, mind az itt élő magyarokat érintő nyelvi jogok, nyelvpolitikák, érdekképviseletek és oktatás kérdéseit illetően.

A kötet szerzői, Csernicsekó István, Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán, Márku Anita, Máté Réka és Tóth-Orosz Enikő legfontosabb célja annak bemutatása, hogy az elmúlt bő száz évben több állam kötelékébe tartozó, ma a független Ukrajnában élő őshonos magyar nemzeti kisebbség miként őrizte meg nyelvét, identitását és kultúráját.

A 160 oldalas kiadvány tíz külön fejezetben kibontott témakört ölel fel. A könyv elején a szerzők röviden bemutatják a kárpátaljai magyarok számát, terü-

leti elhelyezkedését, arányát Kárpátalja népességén belül, valamint a magyarok számának változását az elmúlt száz évben. Többek között arról olvashatunk, hogy a függetlenné vált Ukrajna első (ez idáig egyetlen) 2001-es népszámlálásának adatai szerint Kárpátalján 151 516 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek, míg a magyar anyanyelvűek száma 158 729 fő volt. A magyarok száma ugyan csökkent az utóbbi húsz évben, ám a fogyás évi átlagos üteme kedvezőbb volt, mint más Kárpát-medencei magyar közösségekben, így egyes becslések szerint számuk 130,7 ezer főre tehető. A csökkenés oka elsősorban a migrációs veszteség, kisebb mértékben a természetes fogyás.

A második fejezetben a szerzők külön figyelmet szentelnek a magyar nyelvoktatás szerepének. Rámutatnak arra, hogy Kárpátalja területén akkor is működtek magyar iskolák, amikor a régió Csehszlovákiához vagy a Szovjetunióhoz tartozott. A független Ukrajna is lehetővé tette a magyar nyelvű oktatási rendszer működését, ám minél magasabb oktatási szintről van szó, annál több magyar gyerek és fiatal tanul az állam hivatalos nyelvén. Ugyanakkor a 2017-es oktatási törvény, a 2019-es államnyelvi törvény, valamint a 2020-as középfokú oktatásról szóló törvény révén az ukrán állam jelentősen szűkítette az anyanyelvi oktatás mértékét és terjedelmét a nemzeti kisebbségek számára, ezzel is korlátozva túlélésük esélyeit és lehetőségeit. Az állításokat táblázatok és diagramok szemléltetik.

A könyvben külön fejezet foglalkozik a kárpátaljai magyarság felekezeti összetételével, amelyre vonatkozóan pontos adatokat nemigen lehet találni, ám több szociológiai kutatást is végeztek e témában. Ezek eredményei szerint a kárpátaljai magyarság többsége, 64-69%-a vallását tekintve református. A felmérések azt mutatják, hogy a római katolikusok száma a második legjelentősebb; arányuk a „Tandem 2016” felmérése alapján 14%, míg a „Magyar Ifjúság Kutatás 2016” szerint 19%. Jelentős a görögkatolikus magyarok száma is, arányukat egyes felmérések 8, míg más kutatások 13%-ra becsülik. Sok magyar vallja magát Kárpátalján ortodoxnak is, arányuk 1-7%-ra tehető. Az itt élő magyarság 2-5%-a valamely más vallási felekezethez tartozik.

A kötet egyik legértékesebb fejezete a nyelvi jogokkal és nyelvpolitikákkal foglalkozik. A mai Kárpátalja területén a 20. század folyamán több állam osztozott, amelyek egymástól jelentősen eltérő nyelvpolitikával jellemezhetőek. A több mint száz éves időszakot megvizsgálva a szerzők többek között megállapítják, hogy a régióban használatos nyelvek között egy sincs, melynek státusa az elmúlt száz évben állandó lett volna. Az államfordulatok minden esetben átrendezték a nyelvek közötti hierarchiát, s ennek eredményeként hatszor változott meg a hivatalos államnyelv. A terület 1920-ig az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Magyar Királyság része volt, a magyarral, mint hivatalos államnyelvvél. 1918 és 1938 között Csehszlovákia részét képezte, így a csehszlovák vált államnyelvvé, és bár a gyakorlatban nem valósult meg a ruszin autonómia, Podkarpatszka Rusz területén a ruszin is hivatalos nyelv volt. 1939-ben rövid időre a Kárpáti Ukrajnához került a mai Kárpátalja területének egy része, ahol az ukrán

volt a hivatalos államnyelv, majd (1938/1939–1945) ismét Magyarországhoz csatolták Kárpátalját, ahol a magyar, illetve a létre nem jött autonóm területen a ruszin volt az a nyelv, melyet államnyelvként ismertek el. 1946-tól a terület a Szovjetunióhoz került, ettől kezdve az ukránt és az oroszot egyaránt hivatalos nyelvként használták, 1991-től pedig Kárpátalja a függetlenné vált Ukrajna részét képezi, ahol az ukrán az államnyelv.

A nyelvpolitika a független Ukrajnában sem változatlan. A 2012-es nyelvtörvény kedvező irányú változást hozott. A jogszabály 18 ukrainai nyelvet – köztük a magyart – nyilvánított regionális vagy kisebbségi nyelvvé; azoknak a közigazgatási egységeknek (megyék, járások, helyi önkormányzatok) a területén, ahol egy vagy több ilyen nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya elérte a tíz százalékot, az ott élők az államnyelv mellett a kisebbségi nyelvet is használhatták a hivatali életben, az önkormányzatok munkájában stb.

A 2019-ben megszavazott államnyelvi törvény azonban az 1991-es állapothoz képest is visszalépést jelentett a kisebbségi nyelvpolitikában. Az 1991-es ukrán–magyar alapszerződés és kisebbségvédelmi nyilatkozat ugyanis rögzítette többek között a nemzeti kisebbségi jogok kölcsönös biztosításának szükségességét úgy az egyén, mint a közösség szintjén, valamint hozzájárult a kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának megőrzéséhez. A szerződés értelmében a kisebbségek településterületén kétnyelvű helységnevtáblákat, közterületi feliratokat helyeztek el, az állami hivatalok falán ukrán és kisebbségi nyelven is feltüntették a hivatalok nevét, és számos kisebbségi nyelven oktató iskola működhetett. A 2019-es nyelvtörvény azonban jelentősen visszavetette a magyar nyelv státuszát Kárpátalján, ami még a közel száz százalékban magyarok lakta településeken sem használható hivatalos nyelvként a megyei, járási vagy helyi önkormányzatokban. A szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy Ukrajna még a „Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája” ratifikációja során vállalt kötelezettségeit sem teljesíti teljes mértékben. Az Európai Tanács Szakértői Bizottságának 2017-es, a Karta ratifikációja során vállalt kötelezettségek teljesítésének monitoringja bemutatásával képet kaphatunk az ország egyes nemzeti kisebbségeinek nyelvi helyzetéről is. A Karta összes cikkét figyelembe véve, Ukrajna összesítésben 59,5%-ban teljesítette a nemzetközi dokumentum ratifikációjával vállalt kötelezettségeit.

A kötet ötödik fejezete a nyelvhasználat és identitás kérdéskörével foglalkozik. A szerzők az 1880 és 1910 közötti adatokat vizsgálva megállapítják, hogy a kétnyelvű magyarok aránya magasabb volt, mint a más nemzetiségek körében azoknak a hányada, akik tudtak magyarul, ugyanakkor azonban folyamatosan nőtt a magyarul beszélők aránya a nem magyar ajkúak körében. Azt is megtudhatjuk, hogy egy évszázaddal később, a 2001-es népszámlálás adatai szerint Kárpátalja lakosainak többsége (1 016 268 fő) az ukránt tartotta anyanyelvének, és anyanyelvük mellett a legtöbben a magyar és az orosz nyelvet beszélték második nyelvként. A szerzők rámutatnak arra, hogy az erőteljes állami kontroll időszaka-

iban a magyar nyelv hivatalos használata visszaesik, és ezzel párhuzamosan jelentősen erősödik a többségi nyelv használata.

A továbbiakban megismerkedhetünk a 2001-ben létrejött Termini Kutatóhálózat kutatási programjainak egyikével, melynek feladata a Magyarországon kívül beszélt és írott magyar nyelvváltozatok sajátos szóképzési elemeinek gyűjtése, elemzése. Az online felületen is (<http://termini.nytud.hu/htonline/htlista.php?action=firstpage>) elérhető szótári adatbázisba azokat a magyarországiaktól eltérő, idegen eredetű (az adott régió magyar nyelvhasználatában általában az államnyelvből származó) kölcsönszavakat gyűjtötték össze, amelyeket a Kárpát-medencében, Magyarország határain túl élő őshonos magyar kisebbségi közösségekben használnak.

A kötet hatodik fejezete rálátást nyújt a nyelv és a gazdaság kapcsolatára Kárpátalján. Egy 2016-ban, a kárpátaljai magyarok és ukránok körében végzett felmérés eredményeiből kitűnik, hogy az ukránok magasra értékelik a magyar, a magyarok pedig az ukrán nyelv szerepét gyermekük jövője szempontjából. Mind az ukránok, mind a magyarok fontosnak tartják, hogy gyermekeik elsajátítsák a másik nyelvet, hiszen a vegyes, ukrán-magyar nyelvközegben előnyt jelent a másik nyelv ismerete a gazdasági és társadalmi kapcsolatokban.

Kárpátalján a nyilvános terekben nagyon komoly hagyományai vannak a többnyelvűségnek, s a nyelvhasználat a legnagyobb változatosságot a gazdasági szférához köthető feliratoknál (reklámok, hirdetések) mutatja, melyről a hetedik fejezetben olvashatunk. Ha több nyelven jelenik meg a hirdetés, felirat, az vonzóbb és érthetőbb lehet a többi nemzetiség képviselői számára is, így szélesebb a vevőkör. A szerzők rávilágítanak arra, hogy a vállalkozók, szolgáltatók nyelvválasztásának kétféle igényt is ki kell elégíteniük: egyrészt meg kell felelniük a hatályos jogszabályoknak, mely kötelezővé teszi az államnyelv használatát a nyilvános feliratoknál, másrészt a célközönség eléréséhez szükséges a megfelelő nyelv, illetve nyelvek kiválasztása. A Kárpátalján található kétnyelvű feliratok számos példájával találkozhatunk a kötetben.

A nyelvi jogok érvényesítése szempontjából fontos szerepet játszanak az érdekvédelmi szervezetek, melyekről a nyolcadik fejezetben olvashatunk. A kárpátaljai magyaroknak két politikai szervezetük van. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) 1989-ben alakult Ungváron mint a Kárpátalján élő magyarok kulturális, politikai és szociális érdekeit védő nemzetiségi társadalmi szervezet. Az Ukrán Magyar Demokrata Szövetség (UMDSZ) 1991-ben alakult, majd 2002-ben jelentős átalakításon esett át. Az UMDSZ céljai között szerepel valamennyi Kárpátalján, s azon túl Ukrajnában élő magyar érdekének képviselése, megjelenítése országos szinten. A parlamenti és önkormányzati választásokon a két szervezet eleinte egymással küzdött meg a magyarok szavazataiért, a 2015-ös helyhatósági választásoktól kezdve azonban számos esetben összefogott és közös listát indított, hogy a helyi magyarság több képviselőt tudjon delegálni a megyei tanácsba, illetve a beregszászi városi tanácsba.

A szakmai alapon szerveződő civil szervezetekkel (Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége, Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács, Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetség stb.) együtt kétségkívül a magyar nemzeti közösség a legszervezettebb kisebbség Ukrajnában.

2020-ban jelentős változások történtek Ukrajna közigazgatási rendszerében. A decentralizáció keretében járásokat vontak össze, önkormányzatokat egyesítettek és kistérségeket hoztak létre; a folyamatról és annak eredményeiről a kilencedik fejezetben olvashatunk. A fejezetben helyet kapott az újonnan kialakított járásokat és kistérségeket bemutató táblázat, mely tartalmazza, hogy a kistérségek mely települések egyesüléséből jöttek létre, illetve, hogy az egyes településeken milyen a magyarok aránya az összlakosságon belül.

A decentralizáció felkínálta azt a lehetőséget, hogy a települések önként egyesülhetnek kistérségekbe (összesen 64 jött létre Kárpátalján), s ezáltal esélyt jelentett a nemzeti kisebbségeknek, hogy olyan kistérségeket hozzanak létre, ahol továbbra is hatékonyan tudják képviselni érdekeiket. Ilyen megfontolásból csatlakozott a magyar többségű Csongor a Nagydobronyi kistérséghez, Szernye és Barkaszo a Bátyúi kistérséghez, vagy a román többségű Tiszafejéregyháza, Középsapsa és Dobrik az Aknaszlatinai kistérséghez, annak ellenére, hogy korábban más járáshoz tartoztak. Így tíz magyar és egy román többségű kistérség is létrejöhetett. A járások újjászervezése azonban azzal is járt, hogy a megnagyobbított, új Beregszászi járásban a magyarok többé nem alkotnak többséget; ugyanis egyesítették a Nagyszőlősi járással és a korábbi Ilosvai járás ukrán településeinek egy részét is ide csatolták. Így a 2001-es népszámlálás nemzetiségi adatait figyelembe véve a magyarok aránya a járásban csupán 42,1%. Ha azonban figyelembe vesszük a magyarság számának csökkenését az elmúlt 20 évben, ez az arány valójában még kisebb. Az Ungvári és Munkácsi járásban is jelentősen csökkent a magyarok részaránya: az előbbiben 33%-ról 13%-ra, míg az utóbbiban 12%-ról 4%-ra. Bár továbbra is létezik Beregszász központú járás, a decentralizáció következtében kialakított közigazgatási egységek összességében hátrányosan érintik a kárpátaljai magyarságot. A magyar etnikai és nyelvterület több közigazgatási egységre tagolása, illetve a többségében ukránok által lakott településekkel való összezatolása korlátozza a magyar közösség hatékony érdekérvényesítő tevékenységét.

A könyv szerzői az utolsó fejezetben hangsúlyozzák, hogy amíg a magyar nyelv értéke, presztízse magas, amíg működnek magyar tannyelvű iskolák, a magyar nyelv és a magyarság nem tűnik el Kárpátaljáról. A magyar nyelv ismerete ugyanis a nem magyarok számára is lehetőséget biztosít arra, hogy akár politikai, akár gazdasági megfontolásokból könnyebben vállalhassanak munkát Magyarországon, és a végleges áttelepedés lehetősége is elérhetőbb közelségbe kerüljön számukra.

A kötetben a szerzők tömören, olvasmányos stílusban, sok színes ábrával, táblázattal, fotóval és térképpel mutatják be, hogy a kárpátaljai magyar nemzeti kisebbség hogyan őrizte meg nyelvét, identitását és kultúráját.

Sajnos a 2022. február 24-i orosz agressziót és a totális háború kitérését követően számos olyan folyamat indult be az országban, mely nem csak Kárpátalján és Ukrajnában, de Európában, sőt a világ egészében is éreztetni fogja negatív hatását. A harcok kezdetével a lakosság körében pánikhangulat alakult ki, és a harcok által érintett területekről a háború első napjától jelentős számú civil menekült érkezett a biztonságosabb, főként nyugat-ukrajnai területekre, így Kárpátaljára is. Ugyanakkor Kárpátaljáról is sokan menekültek főként nyugat-európai országokba a háború elől. Sok vállalat, cég, oktatási intézmény tette át székhelyét Ukrajna keleti területeiről a biztonságosabb Kárpátaljára. Így jelentősen nőtt a Kárpátalján tartózkodó ukrán és orosz nemzetiségűek száma, miközben a magyaroké csökkent, és sokan tartózkodnak közülük is külföldön. A háború elhúzódása esetén a Kárpátalján tartózkodó belső menekültek és a külföldön tartózkodó menekültek egyaránt munkát vállalnak megélhetésük érdekében, és huzamosabb tartózkodásra rendezkednek be, sokan közülük várhatóan végleg letelepednek új lakóhelyükön. A konfliktus végeztével a menekültek többsége vélhetően hazatér, de hogy miként alakul majd a kárpátaljai magyarok száma, politikai és jogi helyzete, intézményrendszere, az csak a háború befejeztével derül ki.